

DIALEKTIKA SOCIALIZÁCIE A INDIVIDUALIZÁCIE

EUDOVIT TURČAN, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

TURČAN, E.: The Dialectics of Socialization and Individualization. *Filozofia* 37, 1982, No. 5, p. 630—643

In Marxist literature problems of socialization are dealt with above all in particular social sciences (psychology, sociology and recently in pedagogy), less, however, in philosophy. This state of research is influenced by the fact that the received solutions have predominantly ontogenetic character and can be, in truth, conceived as personalization. From the philosophical point of view question may be then raised whether personalization — the forming and shaping of personality — may be understood as the dialectical pole of socialization. In the paper the presupposition that the dialectical pole of socialization represents individualization is founded heuristically, especially the process of personalization as such runs within the dialectical relationship „society — an individual“ and during the process of individualization itself. While the process of personalization as the forming of personality sets out, in respect to ontogenesis, always from the beginning the dialectics of socialization and individualization is related to the continual process of social reproduction.

Už takmer dve desaťročia sa v marxistickej literatúre stretávame s pojmom socializácia. Aj keď môžeme jednoznačne potvrdiť, že frekvencia používania tohto pojmu sa neustále zvyšuje, v teoreticko-metodologickej rovine ho neprijímajú všetci autori bez výhrad. Hlavné však je to, že rozsah a obsah výrazov, v ktorých sa tento pojem používa, je až príliš široký a prekračuje hranice určitého konceptu. Domnievame sa, že je to aj preto, že problematika socializácie sa rozpracováva hlavne v psychológii a sociológii, v poslednej dobe značne zasahuje aj do oblasti pedagogiky (socializácia ako sociálne učenie), menej pozornosti sa jej však venuje vo filozofii.

Táto problematika je dôležitá aj preto, že sa priamo a procesuálne dotýka vzťahov spoločnosť—jednotliviec, ktorým sa dnes venuje značná pozornosť. Heuristicky tento záujem vychádza z toho, že v mikroštruktúrných a historicko-spoločensky diskrétnych súvislostiach a väzbách vzťahu spoločnosť—jednotliviec nemôže spoločnosť znižovať z nárokov na jednotlivcov, ktorí sa v týchto rozmeroch stávajú rozhodujúcimi faktormi priebehu spoločenských procesov. V týchto historicko-spoločensky diskrétnych súvislostiach vystupuje do popredia úloha jednotlivca, činnosť jednotlivca jednoducho preto, že žiadna spoločnosť nerieši svoje úlohy ináč ako jednotlivcami a prostredníctvom nich. Aj keď určujúci význam spoločnosti pre jednotlivca v ich vzájomnom vzťahu je zrejmý, význam činnosti jednotlivcov v iniciačnom, aktívnom i uvedomelom čine je pre spoločnosť nezastupiteľný. Preto otázky aktívnej činnosti jednotlivca, jeho činnej aktivity iniciujú aj teoreticko-metodologický záujem o nastolené otázky.

Pojem socializácie má predovšetkým v sociológii a v psychológii vý-

razne ontogenetický charakter a chápe sa priamo ako zospoločenšťovanie jednotlivca, socializácia individua, inokedy dokonca ako socializácia osobnosti. Z teoretického hľadiska rezultujú v týchto prístupoch prvky vývinovej psychológie, rozšírené a uplatňované aj na širšiu oblasť spoločenských javov. Socializáciou, zospoločenštením sa chápe proces, v ktorom si konkrétny ľudský jedinec osvojuje kultúru toho spoločenstva, v ktorom žije. V procese tohto osvojovania si jedinec vypracováva (alebo má možnosť, spoločnosť mu umožňuje, aby si vypracoval) efektívne systémy, ktoré mu umožnia spoločensky, sociálne v danom spoločenstve jestvovať. V tomto zmysle sa socializácia priamo dotýka aj sociologických, psychologických, pedagogických, etnologických aspektov interakcií spoločnosť—jednotlivec, resp. socializácia zachytáva mechanizmy a výsledky zospoločenšťovania jednotlivca (to, ako jednotlivec „reaguje“ a „zohľadňuje“ tlak spoločnosti, spoločenstva na svoju individualitu) alebo, to zriedkavejšie, mechanizmy, ktorými spoločnosť, spoločenstvo usmerňuje, „vedie“ jednotlivcov v pohybe po spoločenských, sociálnych siločiarach. Bulharský filozof V. Momov hovorí, že socializácia v najširšom zmysle slova je „procesom formovanie sociálnej aktivity (skúmanej ako vlastnosti človeka) a jej realizácie (skúmanej ako funkcie človeka). Sociálna aktivita tak vystupuje nielen ako výsledok, ale aj ako faktor socializácie.“ (1, s. 52). Iní autori ozrejmujú, že „determináciu vzťahu spoločnosť—jednotlivec sprostredkujú sociálne skupiny. Pre stručnosť budeme tento proces nazývať „socializáciou“, tým teda vyjadrujeme fylogenetický a predovšetkým ontogenetický dej, v rámci ktorého sa človek vďaka svojmu aktívnemu styku so spoločenským prostredím stáva človekom, teda osobnosťou.“ (2, s. 69). P. N. Lebedev uvádza, že mechanizmus reprodukcie spoločnosti prostredníctvom rozvoja prirodzených schopností človeka a zároveň zahrnutie života jednotlivca do života spoločnosti najadekvátnejšie odráža pojem „socializácia človeka“. (3, s. 56) U nás v prístupoch k socializácii taktiež dominujú špeciálne vedy, hlavne psychológia, ktorá má aj toto chápanie najlepšie rozpracované. P. Ričan priamo hovorí, že „sociálno-psychologické hľadisko vedie mnohých súčasných bádateľov v oblasti ontogenézy k tomu, aby chápali vývoj jedinca predovšetkým ako jeho socializáciu, t. j. ako začleňovanie do spoločnosti, do spoločenských vzťahov najskôr v rodine a potom stále v širších skupinách, ktorých členom sa — či už vedome alebo nevedome — stáva. (4, s. 255, pozri aj Z. Helus, M. Nakonečný, v sociológii J. Suchý a i.). Ako pripomína práve V. Momov, je nesporné, že osobnostný prístup k problematike človeka je špecifickým prístupom psychológie. (1, s. 18) Prístupy, ktoré vo vzťahu spoločnosť—jednotlivec akceptujú vo východiskách jednotlivca, môžu mať práve v psychológii reálny základ, najmä keď sa socializácia chápe ako celkové začleňovanie sa ľudského jedinca, mladej generácie atď. do spoločnosti, v ktorej žije. Je zrejmé, že tieto procesy začleňovania jednotlivca do spoločnosti v ontologickom zmysle vykazujú vysokú spoločenskú závažnosť rozsahom psychologík, ktoré

ich sprevádzajú. Tieto procesy majú napokon aj svoju sociálno-psychologickú, sociologickú, pedagogickú atď. relevanciu. Stávajú sa reálnymi spoločenskými problémami a tým sa stávajú predmetom skúmania spoločenských vied.

Niektorí autori však namietajú proti používaniu pojmu socializácia práve v týchto súvislostiach. [5, 6, 7 a i.] Rutkevičova námietka, že spojenie „socializácia osobnosti“ — ktoré sa naozaj vyskytuje dosť často — je floskula, má svoje opodstatnenie, lebo „osobnosť, to už nie je biologické individuum, osobnosť je už „socializovaná“, to je sociálne v človeku“. (5, s. 32) Keďže však osvojenie konkrétnych sociálnych vlastností jednotlivcom, začlenenie jednotlivca do kultúry spoločnosti považuje za nevyhnutné a celý tento proces predstavuje podľa neho dôležitý aspekt procesov formovania osobnosti, je zrejmé, že jeho výhrady smerujú predovšetkým proti samému termínu socializácia. Socializáciu nahradzuje „formovaním“ osobnosti. Môžeme predpokladať, že týmto formovaním sa chápe utváranie a konštituovanie spoločenskej miery osobnostného v tom-ktorom jednotlivcovi v danej spoločnosti a v danej dobe. Podobné námietky vyslovil aj Glezerman, ktorý rovnako upozornil aj na pasívne chápanie človeka ako spoločnosťou socializovaného jednotlivca v buržoázných teóriách socializácie. (Tiež 3, 8, s. 73) A. N. Krasin priamo hovorí, že nevidí „principiálny rozdiel v pojmoch „socializácia“ a „formovanie“, keď máme na mysli formovanie sa osobnosti mladého človeka. Termín „socializácia“ vyjadruje proces sociálno-typického v osobnosti“, zmenu individua v určitý typ osobnosti.“ (7, s. 52) Dodáva, že v takomto chápaní je obsah pojmu „formovanie“ totožný s pojmom „socializácia“, socializácia je podľa neho formovanie sa jednotlivca sociálno-typického a individuálno-zvláštneho v osobnosti.

Aj v marxistickej literatúre teda, napriek niektorým pochybnostiam, celkom prevláda také chápanie socializácie, ktoré procesuálne vyjadruje interiorizáciu spoločenských hodnôt, noriem, návykov, skúseností, poznatkov, činností konkrétnym jednotlivcom. O. I. Ivanov však upozorňuje, že „proces socializácie nie je možné pohopiť mimo analýzy činnosti socializujúceho sa individua, subjektu socializácie. Veľkým omylom by bolo takisto redukovať socializáciu vzhľadom na individuum, len na vonkajšie, sociálne vplyvy. Socializácia ich zahŕňa, ale do jej obsahu vchádzajú aj tie vplyvy, ktoré má socializujúci sa subjekt sám na seba a ktorým je — čiastočne sebaovplyvňovaný.“ [9, s. 77] V. Momov tento subjektívny, psychický mechanizmus socializácie chápe ako dvojediný proces interiorizácie (osvojovania, zvnútorňovania v jednotlivcovi aj ako v subjekte a nielen objekte pôsobenia) a exteriorizácie (objektívácie osvojeného v praktickej činnosti jednotlivca) a domnieva sa, že tento proces by mohol byť obsiahnutý kategóriou zosobnenia, personalizácie (priamo používa ruský termín personifikácia.) V tomto zmysle iba pripomíname teoretické explikácie sovietskych psychológov, že vzťah subjektu a objektu, pôsobenie vonkajších objektívnych vplyvov na subjekt ne-

možno chápať ako bezprostredné, priame, ale ako pôsobenie prechádzajúce a usmernené subjektivitou daného jednotlivca, jeho vedomou a uvedomujúcou aktivitou, činnosťou (Rubinštejn, Leontjev a i.). Momov, podľa nášho názoru celkom oprávnené, nepovažuje „personalizáciu“, zosobňovanie vonkajšieho pôsobenia v jednotlivom, individuálnom subjekte za protipól socializácie, ale za jej „vnútorný mechanizmus“ (1, s. 54) a dodáva: „Pojem „personifikácia“ nie je totožný s pojmom „individuálna“, pretože pojmy „osobnosť“ a „individuum“ nie sú totožné, úplne rovnaké... A pretože kategórie „spoločnosť“, „osobnosť“ a „individuum“ nie sú totožné, vznikajú rôzne vnútorné protirečenia medzi socializujúcimi, personifikujúcimi a individualizujúcimi momentami v tomto celostnom procese.“ (1) Momov pri tomto tvrdení vychádza z toho, že každá ľudská osobnosť je súčasne aj osobitným individuom, v sebe samom uzavretým celkom. Každý jednotlivec je svojím konkrétnym rozmerom konkrétnou spoločenskou — socializovanou — celostnosťou a týmto spoločenským je aj mierou spoločenskej normy a hodnoty osobnosti. V osobnosti, v miere osobnostného každého jednotlivca sa potom akumuluje nielen sociálny svet, ale aj neopakovateľná individuálna skúsenosť, konkrétna osobnosť (aj na základe miery osobnostného ako výsledku socializačného procesu) disponuje konkrétnymi individuálnymi potrebami, záujmami atď. Aj Ričan zdôrazňuje, že „socializácia je nevyhnutnou podmienkou individualizácie“. (4, s. 257)

Formovanie, utváranie osobnosti nemôže byť dialektickým protipólom socializácie aj preto, že žiaden socializačný proces ako formatívny, kultúrno-civilizačný proces nedokáže v podstate len kognitívnym a noetickým priebehom podstatu zospoločenšenia jednotlivca ako človeka (aspekty fylogénzy) ani realizovať, ani reprodukovať, ale že na základe priameho fungovania jednotlivca v spoločnosti (súčasne na základe a akoby aj na pozadí kultúry vôbec danej spoločnosti), jeho konkrétnej činnosti, konkrétneho pôsobenia sa tieto socializačné formatívne procesy v ňom individualizujú v súvislosti s jeho individualizáciou materiálными spoločenskými vzťahmi. Domnievame sa, že dialektickou polaritou socializácie nie je personalizácia v zmysle ontogénzy utvárania osobnosti človeka jeho spoločenským prostredím, ale touto polaritou je individualizácia. Individualizácia však nie je len iné slovo na vyjadrenie utvárania, formovania jednotlivce osobnosti, t. j. miery osobnostne všeobecného a typického v konkrétnom jednotlivcovi. Zatiaľ čo personalizáciou sa chápe utváranie, formovanie osobnosti, osobnostného v každom jednotlivcovi v tom zmysle, že uzlovým bodom tohto osobnostne formovateľného procesu je jednotlivec a práve jednotlivec (a v rámci vývinovej a sociálnej psychológie, sociológie, pedagogiky, etnológie sa zohľadňujú spoločensko-kultúrno-predmetné predpoklady tohto procesu v tej-ktorej konkrétnej spoločnosti), individualizácia je dialektickou polaritou reprodukčného socializačného procesu danej spoločnosti (spoločenstva) a v tomto procese sa konkrétnymi vzťahmi individualizujú spoločenské

vlastnosti jednotlivcov. Kým v personalizačnom procese sa formovanie osobnosti začína vždy od začiatku, dialektika socializácie a individualizácie sa vzťahuje k nepretržitému procesu reprodukcie spoločnosti. Personalizačný proces má svoju teoretickú i prakticko-spoločenskú psychologickú, sociologickú, kultivačnú atď. relevanciu práve v rámci dialektiky socializácie a individualizácie ako reprodukcie spoločnosti, ale nenahradzuje individualizáciu. Pôsobí ako jedna zložka individualizácie, v nej a v jej rámci. Podstatu individualizácie netvorí ani pôvodné biologicko-antropologické zvláštnosti jednotlivcov, naopak, tieto sú jedinečným predpokladom personalizácie a až v rozsahu konkrétnej sociálnej vzorky môžu nadobudnúť socializačno-individualizačnú väzbu.

Pri pojmovom a obsahovom rozlišovaní personalizácie a individualizácie ide aj o to, do akej miery sú totožné, resp. nakoľko môžeme odlišiť socializáciu človeka v tom zmysle, v akom sa utváral ako spoločenská bytosť a či socializácia v zmysle ontogenetickom, t. j. začleňovanie každého jednotlivca do spoločenstva, v ktorom žije, osvojovanie si „kultúry“ daného spoločenstva, je ten istý proces reprodukcie spoločnosti, v ktorom prebieha utváranie, formovanie, zospoločenšťovanie človeka ako človeka. Práve mechanizmus reprodukcie spoločnosti tvorí podstatu socializácie konkretizáciou vzťahu spoločnosť—jednotlivec a ontogenetické momenty v zmysle začleňovania jednotlivca do kultúry danej spoločnosti nevyčerpávajú zospoločenšťovanie hlavne v tom, čo v reprodukcii utvára predpoklady spoločenského, sociálneho. Vychádzame z toho, že termín socializácia sa používa v súčasnosti pri opise, resp. pre vystihnutie obidvoch procesov. Vedľa seba, súbežne pôsobia aj „uvádzanie“ človeka do spoločnosti, celá príprava mladého človeka na to, čo a ako bude v spoločnosti robiť, ako si interiorizuje kultúru danej spoločnosti a zároveň funguje aj reprodukcia spoločnosti ako zospoločenšťovanie, t. j. vytváranie podmienok a realizácia úloh, ktoré v prvom pláne nesúvisia s „uvádzaním“ človeka do spoločnosti, ale s tým, čo je nezastupiteľné pre spoločnosť ako celok.

To, čo v reprodukcii spoločnosti zospoločenšťuje človeka ako spoločenskú bytosť, nie je totožné s tým, ako sa jednotlivec akulturuje, enkulturuje, ako a čomu sa sociálne učí atď. V procesoch, v ktorých sa človek zospoločenšťuje, socializuje, nie je historicko-spoločenský primárny jednotlivec, lebo činnosť (každého jednotlivca) nadobúda charakter kolektívnej činnosti, kolektívneho, spoločného úsilia. Jednotlivec sa začleňuje do tohto spoločného pohybu, ktorého základným predpokladom je vytváranie existenčných podmienok daného spoločenstva a reprodukcia spoločnosti. To, akým spôsobom zabezpečuje dané spoločenstvo alebo spoločnosť svoju reprodukciu ako celok, vytvára rámec a predpoklady toho, ako a čím bude v danom spoločenstve formovaný každý jednotlivec, čím a ako bude utváraná aj jeho osobnosť. Historicko-spoločenský vývoj spoločenstva nezávisel predovšetkým od toho, aká miera osobnostného profilu jednotlivcov bola pri reprodukcii spoločenstva dosiahnutá, ale

od toho, aké spoločenské vzťahy pri svojej reprodukcii spoločenstvá vytvorili. Aj keď sa tieto dva súbežné a komplementárne procesy nedajú od seba oddeliť, je dôležité stanoviť, čo je pre reprodukciiu spoločnosti a teda aj pre socializačný proces určujúce. V socializačných teóriách sa napokon tento problém reflektuje, koniec-koncov však neprekračuje hranice personalizačného procesu (napr. Ph. Lersch hovorí o špeciálnej a všeobecnej socializácii, J. Suchý o prípravnej a realizačnej fáze socializácie atď.).

Historicky, v prvotných formách spoločenskej (spoločnej) existencie ľudí nemôžeme o socializácii hovoriť, pretože nejestvovali objektívne predpoklady individuálnej diferenciacie týchto skupín a všetci jednotlivci sa diferencovali iba na základe prírodno-biologických vlastností. Až vznikom rodových spoločenskíev začali vznikať spoločenské jednotky so sebou netotožné. Jednotlivci rozmiestnení v rozličných štruktúrnych podrozdeleniach, rodoch, tým, že patrili k týmto rodom, stávali sa rozličnými jednotlivcami nielen v dôsledku svojich prirodzených vlastností, ale v dôsledku sociálnej (rodovej) štruktúry ich kmeňa. Členstvo v rozličných rodových kolektívoch je prvou sociálnou vlastnosťou, ktorú človek získal pri nadobúdaní spoločenskej podstaty, v procese, v ktorom sa utváral ako spoločenská bytosť. Mechanizmus nadobudnutia spoločenských vlastností je procesom socializácie. (pozri 3, s. 19) Sociálny proces individualizácie jednotlivcov v konkrétnych formách spoločenskej existencie daných spoločenskíev tvorí podstatu vzťahu medzi začínajúcou diferenciaciou spoločensktva a jednotlivca, medzi ich netotožnosťou a nezastupiteľnosťou a v reprodukcii spoločenských vzťahov tvorí zároveň podstatu mechanizmu socializácie. Tento proces sa rozvojom a diferenciaciou spoločenských vzťahov stáva zložitejším a tým sa zložitejšími a diferencovanejšími stávajú aj vzťahy spoločnosť—jednotlivec. Nebudeme sa na tomto mieste hlbšie zaoberať analýzou tohto procesu v predchádzajúcich spoločensko-ekonomických formáciách. Len podotýkame, že diferenciacia spoločenských vzťahov prebieha zároveň s rozvojom deľby práce a v rámci konkrétnych pracovných činností v jestvujúcich formách deľby práce sa utvárali materiálne predpoklady utvárania spoločenských vlastností jednotlivcov. Týmito činnosťami sa zároveň u vyrábajúcich, produkujúcich jednotlivcov celostne individualizovali spoločenské nároky a požiadavky. Preto si v ďalšom všimneme len niektoré všeobecnejšie charakteristiky pojmu individualizácia z hľadiska univerzalizácie človeka v socializačnom procese.

To, že spoločnosť viac vytvára, vyrába, produkuje, je dialekticky predpokladom toho, že jej potreby ako celku sú diferencovanejšie, lebo uspokojovanie týchto potrieb naopak stimuluje a podnecuje výrobu, produkciu spoločnosti. Zvyšovanie rozsahu činností ako určujúceho socializačného mechanizmu v rámci spoločnosti je materiálnym predpokladom rozvoja spoločenských vlastností jej jednotlivcov. O čo diferencovanejšie a špeciálnejšie činnosti jednotlivci vykonávajú, o to je ich závislosť od

spoločnosti tesnejšia a spoločnosťou koniec-koncov determinovanejšia. Tým zároveň je spoločenská existencia jednotlivcov individuálnejšia a univerzálnejšia, pričom tento proces neprebíha v spoločnosti, ktorej jedinou diferenciáciou je jednotlivec. Táto diferenciácia je konkretizovaná spoločensko-historickým rozmerom sociálneho bytia jednotlivca. Rozvoj foriem pracovných činností v rozvíjajúcej sa deľbe práce, komplementarita, prelínanie až zjednocovanie duševnej a telesnej práce atď. robia v rámci spoločenských činností a voči spoločenským nárokom a požiadavkám činnosť jednotlivcov univerzálnejšou a tým zároveň individualizovanejšou. Čím je činnosť jednotlivca univerzálnejšou, tým viac sa v jednotlivcovi individualizujú spoločenské potreby a požiadavky, tým viac sa v jednotlivcovi prelína a štrukturuje celostné socializačné pôsobenie. Táto celostnosť socializácie a individualizácie má sociálny status, ktorým sa spoločenské sprostredkováva. Jednotlivec je socializovaný tým, čo je základom jeho konkrétného sociálneho bytia, spoločenské vôbec je sprostredkované jeho sociálnym bytím. Jeho spoločenskosť nie je v prvom rade a predovšetkým to, čím je kultivovaný a čím sa kultivuje. To prebieha ako súbežný proces v rámci tohto určujúceho procesu, v ktorom sa spoločenskosť v sociálnom bytí materiálne reprodukuje. Táto materiálna reprodukcia konštituuje jeho spoločenskosť a jej spoločným základom je koniec koncov sociálno-triedna polarizácia. Individualizácia chápaná bez tohto sprostredkovania len ako výsledok priameho pôsobenia „spoločnosti“ na jednotlivca je historicko-spoločenské abstraktum, je redukciou skutočného socializačného procesu a reálnych socializačných mechanizmov.

O čo viac sa určitá činnosť ako konkrétna forma pracovnej činnosti, produktívnej činnosti, činnosti vyplývajúcej zo spoločenských potrieb individualizovala, o to sa stala pre rozvoj spoločnosti vnútorne závažnejšou. Čím závažnejšou sa v rámci mechanizmu spoločenskej reprodukcie určitá činnosť stáva, tým väčší význam nadobúda aj forma jej individualizácie. Individualizácia tvorí dialektickú jednotu so socializáciou v tom zmysle, že proces reprodukcie spoločnosti prináša a vytvára v rámci dialektického pôsobenia spoločnosti a jednotlivca také formy spoločenského bytia jednotlivca, že jednotlivec rieši a plní úlohy, ktoré nemôže riešiť spoločnosť ako celok, ale spoločnosť ich rieši vždy prostredníctvom jednotlivcov a jednotlivcami. Práve v týchto väzbách a funkciách platí, že spoločnosť nejestvuje ináč ako prostredníctvom jednotlivcov a ich činnosti. (10, s. 42a n.) Nebolo by nič jednoduchšie a zjednodušenejšie ako nepochopenie tejto spoločenskej, sociálnej mobility jednotlivca v rozvinutej socialistickej spoločnosti riešiť poukazovaním na individualizmus. Možnosti individualizmu, jeho vyhranené prejavy už boli mnohokrát vysvetlené a analyzované (malomeštiactvo, prežitky vo vedomí, niektoré vývojové problémy socialistickej spoločnosti pôsobiace ako iritujúci prvok v spoločenskom vedomí a i.). Problematika individualizmu má napokon rôzne a viaceré aspekty, úrovne, je štrukturova-

nejšia, ako by sa na prvý pohľad zdalo. Svojou závažnosťou a spoločenským dopadom sú konkrétne prejavy individualizmu predmetom sústavnej kritiky. Napriek tomu sa domnievame, že niekedy sa narastajúca a zákonitá individualizácia chápe simplifikovane ako prejav individualizmu, či presnejšie, nediferencujú sa spoločenské zdroje, neprihliada sa na dialektiku socializácie a individualizácie. Bolo by nesprávne domnievať sa, že východiská individualizácie sú spojené s jednotlivcom, indivíduom v zmysle individualizmu. Je však skutočnosťou, že individualizmus ako negatívny jav sa neanalyzuje hlbšie ako nedostatok individualizácie, ako nízka úroveň individualizácie socializačného pôsobenia v konkrétnom jednotlivcovi, že sa k analýze tohto javu nepristupuje z hľadiska dialektiky socializácie a individualizácie. Pod individualizáciou ako dialektickým momentom socializácie chápeme takú stránku priebehu spoločenských procesov, pri ktorej spoločnosť predovšetkým na základe vývoja a pôsobenia materiálnych spoločenských vzťahov vytvára v jednotlivcoch individualizované formy spoločenského bytia a pri reprodukcii spoločenského života musí tieto individualizované formy do tohto procesu nielen zapojiť, ale musí ich aj zohľadňovať.

Pojem socializácie sa ani tak nevzťahuje, podľa nášho názoru, na utváranie, formovanie osobnosti, osobnostného procesu vôbec, ale na historicko-spoločenské utváranie človeka ako spoločenského človeka. To sú rôzne úrovne tej istej problematiky. Jedným z dôležitých predpokladov odlišenia obsahu týchto pojmov sú teoretické východiská, či snáď naozaj len predpoklady. Pri chápaní socializácie ako začleňovania jednotlivca do kultúry danej spoločnosti ide pôvodne (Parsons, Durkheim) o filozofické predpoklady, ktoré traktujú vzťah spoločnosť-jednotlivec dichotomicky v tom zmysle, že jednotlivec sa podriaďuje, musí sa, či chce alebo nechce, podriaďiť pôsobeniu spoločnosti, spoločenského prostredia v ktorom žije, (akulturuje sa), čo sa deje viac-menej automaticky, začína celú ontogenézu a celý individuálny vývoj neustále prestupuje. Spoločnosť určuje tento jednosmerný proces, pretože v tomto chápaní socializácie ide hlavne o to, ako si jednotlivec, hodnotovo rovnocenná jednotka ako spoločnosť autonómne poradí s týmito tlakom spoločnosti, ako sa s ním vysporiada, ako si v tejto dichotómii zachová seba samého, do akej miery na „konci“ tohto pôsobenia zostane samým sebou. Táto „filozofia“ podriaďovania je celkom zrejme iniciačnou hypotézou, všeobecným predpokladom a východiskom spomínaného chápania socializácie. Spoločnosť a jednotlivec sú v tomto chápaní považované za nedialektické entity, medzi ktorými jednostranne od spoločnosti k jednotlivcovi prebieha pôsobenie a jednotlivec nemá v podstate inú alternatívu ako sa podriaďiť. Je „utváraný“ spoločnosťou, spoločenským, teda socializovaný.

Súvislosť s robinsonovskými náznakmi chápania socializácie sme sa už predtým dotkli, pričom tejto problematike sa v marxistickej literatúre venovala dostatočná pozornosť. Zdôrazňovanie, až hypertrofia niektorých empirických skutočností (vlčie deti či rôzne inhibície „socia-

lizujúcich“ procesov) však hlbšiu dialektickú spätosť spoločnosti a jednotlivca taktiež obchádza. V zásade pri chápaní socializácie ako funkčného procesu, v ktorom spoločnosť formuje jednotlivcov v rozsahu kultúrno-civilizačného pôsobenia na nich, vyvstáva otázka, či tento proces môžeme považovať za určujúci a zároveň vyčerpávajúci, nielen pokiaľ ide o podstatu kultivácie (Čáповá), alebo či je tento proces totožný s procesom zospoločenšťovania človeka stupňom a úrovňou materiálnej kultúry a spoločenských vzťahov, resp. či formovanie jednotlivca vôbec nie je určované predpokladmi reprodukcie materiálnych spoločenských vzťahov a rozmerom človeka ako konkrétneho jednotlivca, jeho individualizáciou, ktorú utvárajú práve dané spoločenské vzťahy, materiálna a duchovná kultúra atď. a konkrétny jednotlivec. Socializácia je proces, ktorý zachytáva dialektiku podmienok a skutočného priebehu, fungovania, *vzájomného pôsobenia* spoločnosti a jednotlivca. Socializácia nie je len zospoločenšťovanie v tom zmysle, že jeho objektom je jednotlivec a chápe sa teda vždy v istom zmysle ako jednostranný, jednosmerný, v podstate nedialektický proces. Socializácia a individualizácia dialekticky zachytávajú proces fungovania spoločenského mechanizmu, v ktorom sa jednotlivci socializujú a zároveň sa zvyšuje spoločenská miera individualizácie. Nie je to len proces vplyvu spoločnosti na jednotlivca, ale tak isto zároveň fungovanie spoločnosti prostredníctvom jednotlivcov. Proces spoločenskej reprodukcie v oblasti materiálnych spoločenských vzťahov je určujúcim pôsobením na jednotlivca v dialektike jeho zospoločenšťovania.

Vznik, utváranie a rozvoj človeka je od samého začiatku skupinovým a potom spoločenským procesom, a to nie preto, že život každého človeka sa kultúrno-civilizačne koreloval so životom spoločenstva, ku ktorému jednotlivec patril (kultúrna antropológia), ale preto, že reprodukcia materiálneho života, ktorá je nevyhnutným a určujúcim faktorom pre vývoj spoločnosti, mala a má vo svojej podstate formy kolektívnej pracovnej činnosti, kolektívneho rozumu, kolektívnej praxe. Toto hľadisko „počlovečenšťovania“ je pre proces socializácie určujúcim. To, že v tej ktorej dobe, na danej úrovni vývinu spoločnosti ovplyvňuje a formuje táto (zámerne a cieľavedome, ale aj živelne a dialekticky náhodne) osobnostné štruktúry človeka ako konkrétneho spoločenského jednotlivca, môžeme považovať za jeden faktor socializácie; to predchádzajúce, *podstatné* pôsobenie neprestáva fungovať a v ňom a na jeho základe prebiehajúci formatívny osobnostný proces je určujúci pre možnosti spoločnosti konkrétne vplývať a pôsobiť na osobnostné potenciály každého jednotlivca.

To tiež ukazuje na dialektiku socializačného procesu. V tomto chápaní socializácie sú zároveň zahrnuté a obsiahnuté aj hlbšie faktory toho, ako základy zospoločenšťovania človeka formovali jednotlivcov v celom historickom období, ako sa socializácia individualizovala, a to nielen v tom zmysle, že daná úroveň socializácie bola vždy predpokladom

pre ďalšiu úroveň individualizácie, ale aj v tom zmysle, že na každej a konkrétnej spoločensko-historickej úrovni je nevyhnutné zohľadňovať dialektickú komplementaritu spoločnosti a jednotlivca. Nielen to, že spoločnosť pôsobí prostredníctvom jednotlivcov a jednotlivec nemôže existovať mimo spoločnosti, ale aj to, že na základe spoločenského vývoja spoločnosť nemôže zabezpečiť a nezabezpečuje všetky svoje funkcie, ktoré patria koniec-koncov do jej systému, do štruktúry spoločnosti; to robia jednotlivci. A naopak, mnohé činnosti a funkcie sú úplne mimo dosahu a možnosti jednotlivca a zabezpečuje ich len spoločnosť. To tiež naznačuje význam individualizácie ako komplementárnej zložky socializačného procesu v širšom. Narastanie významu činnosti toho-ktorého a každého jednotlivca vyplýva v súčasnosti vnútorne a nevyhnutne z povahy a úrovne úloh, ktoré sa musia v spoločnosti vyriešiť, ale ku ktorým nemá spoločnosť ako taká účinné transmisné mechanizmy; môže ich vyriešiť len nasmerovaním jednotlivcov do konkrétnych spoločenských rozmerov, individualizačnou aktivitou jednotlivcov.

V rozvinutej socialistickej spoločnosti neustále vzrastá rozsah (ako proces diferenciácie pôvodných jednoduchších a uzavretejších foriem) úloh, potrieb, činností atď., ktoré je potrebné zabezpečovať a v súvislosti s tým vzrastá aj rozsah individualizačných nárokov v súčasnej delbe práce. Nevyhnutným dôsledkom súčasnej úrovne delby práce je hlbšia a hlbšia (kvantitatívne aj kvalitatívne) diferenciácia konatívnych a tvorivých funkcií jednotlivcov, jedine prostredníctvom ktorých môže spoločnosť zabezpečovať vysoko špecializované, svojím zameraním často veľmi úzke, prípravou a predpokladmi veľmi náročné činnosti. Tieto úlohy sa v skutočnosti dajú zabezpečovať len na základe čo najhlbšej a najvšestrannejšej diferenciácie spoločensky rozvinutých predpokladov, schopností a vlastností jednotlivcov. Čím nižšia je individualizačná schopnosť spoločnosti riešiť svoje úlohy a potreby, tým vyššia je inercia zdanlivej homogenity danej spoločnosti. Čím nižšia je diferenciácia jednotlivcov ako subjektov činnosti, tým menšie sú možnosti spoločnosti riešiť iným ako jestvujúcim spôsobom jednotlivé úlohy, čo zároveň zužuje akčný potenciál danej spoločnosti a redukuje zároveň vznik možností nových riešení. Nevznikajú totiž nové riešenia, nové vôbec, ale len „oprava“ a modifikácia toho, čo jestvuje. Čím diferencovanejšia je individualizácia socializačných požiadaviek spoločnosti, tým širší je základ pre vznik nového, pre riešenie najnáročnejších úloh spoločnosti. „Individuálny subjekt vystupuje ako konkrétne individuálne bytie predmetno-praktickej a gnozeologickej činnosti spoločnosti. To znamená, že spoločenská prax a poznanie sa realizujú len v činnosti individuálneho subjektu ... spoločnosť ako subjekt uskutočňuje poznávaciu činnosť cez jednotlivcov a prostredníctvom jednotlivcov.“ (11, s. 70, 71) V týchto momentoch sa v súčasnosti prejavuje podstatná zmena dialektiky spoločenského a individuálneho, objektívneho a subjektívneho v tom, že „... nakoľko sa poznávacie funkcie spoločnosti realizujú jednotlivcami

ako subjektami poznania, má v gnozeológii dôležité miesto problém vzájomného vzťahu osobnostného a spoločenského, najmä zo stránky premeny spoločenského na osobnostné a objasnenie konkrétnych mechanizmov tejto premeny“, že sa „gnozeologický status subjektu určuje sociálnymi podmienkami, ktoré štruktúrne aj funkcionálne utvárajú vnútornú podstatu jednotlivca“. (12, s. 128—129) Táto polarita jednotlivca a spoločnosti reprofiluje v súčasnosti aj význam jednotlivca ako rozhodujúceho činiteľa v mnohých oblastiach spoločenských procesov, a to v súvislosti so zvyšovaním významu aj subjektívnych predpokladov činnosti. V tom spočíva tiež jedna stránka narastania významu subjektu, subjektívneho faktora v súčasnosti. Činnosti vyznačujúce sa vysokou mierou využívania subjektívnych prvkov — poznatkov, ich zapamätania, použitia v adekvátnych súvislostiach, ich zladenia s odpovedajúcimi motorickými výkonmi, vlastnou operačnou kontrolou celkového efektu činnosti atď. si vyžadujú jednotlivcov aj s náležite rozvinutými subjektívnymi predpokladmi, ktoré sú výsledkom viac alebo menej špecializovanej prípravy a individualizovanej schopnosti. Aj keď je zrejmé východisko, že (každý) jednotlivec je potenciálne nositeľom univerzálnych schopností človeka rozvinutých rozmerom a stupňom vývoja spoločenskej praxe tej spoločnosti alebo spoločenstva, ktoré na daného jednotlivca vplývajú, je zároveň empirickým faktom, že každý nemôže vykonávať všetky druhy z hľadiska spoločnosti univerzálnych ľudských činností, pretože jeho socializácia ako konkrétneho jednotlivca je diskretným sociálno-triednym procesom spoločenskej univerzalizácie. Tak ako sa pri tomto fakte rešpektujú anatomické, fyziologické, ale aj psychologické predpoklady jednotlivcov pre činnosti vôbec a konkrétnu činnosť zvlášť, tak sa v rámci posledných subjektívna danosť jednotlivcov rozvíja aktuálnymi spoločenskými procesmi, v ktorých títo jednotlivci pôsobia na celostný a konkrétny rozmer individuálnych (aj subjektívnych) spôsobilostí k činnostiam v jednote s utváraním subjektívneho profilu jednotlivca. Čím hlbšie, diferencovanejšie si jednotlivec osvojí určité druhy činnosti, tým širší a univerzálnejší je jeho ľudský rozmer, tým hlbšie chápe a preniká do podstaty daného okruhu javov, tým vyššia je v ňom miera individualizácie socializačného pôsobenia a aj rozsah a hĺbka ním uskutočňovaných a realizovaných spoločenských úloh. Na tejto úrovni rozmer subjektívnosti jednotlivca koreluje s vedomím; s uvedomením (spoločenským) a sebauvedomením (jednotlivca). Čím vyššia je univerzalizácia jednotlivca, tým vyššia je jeho individualizácia. Čím viac druhov, foriem, úkonov atď. činností, ktoré vykonávali jednotlivci (čím si zabezpečovali svoj spoločenský status a ich plnenie odpovedalo socializačným nárokom na nich), dokázal rozvojom spoločnosti zabezpečiť a zabezpečuje (každý) jednotlivec, jeden človek, a to rozvojom seba na úroveň schopností, ktoré socializácia od všetkých týchto rozdielnych jednotlivých funkcií vyžadovala, tým vyššia je individualizácia spoločnosti diferenciaciou činností vôbec, ako aj zabezpečením týchto činností.

Súčasný vývoj socialistickej spoločnosti vyžaduje rozvinutejšieho jednotlivca v zmysle ďalšej univerzalizácie ľudských schopností. Jednotlivec sa osvojením týchto rôznych činností stáva univerzálnejší voči socializačným požiadavkám spoločnosti a spoločnosť nemôže bez tejto univerzalizácie socializačné pôsobenie zabezpečiť. Vnútorňou zákonitosťou a tendenciou spoločenského vývoja je stále vyššia rozmanitosť a diferenciacia činností ako výraz rozvinutých a vyspelých foriem delby práce.

Zároveň má tento proces niektoré ďalšie, aj negatívne momenty, ktorým sa musí jednotlivec prispôbovať. Na súčasnej úrovni delby práce, kedy sa pre vykonávanie činností stále zvyšujú ich subjektívne predpoklady (čoraz vyššia miera abstraktného myslenia, veľmi široký rozsah konkrétnych poznatkov, rôzne úrovne ich syntézy, tomu neodpovedajúce rozvinutie zručností a návykov, následne psychické efekty týchto rozporov a tým celkove sa zvyšujúci tlak na jednotlivca v miere jeho osobnostných čŕt a aj jeho integritu ako osobnosti, vyhrotenejšie vnímanie vlastnej osobnosti len ako privátneho Ja so stieraním hraníc normality atď.), sa optimálny priebeh ľudských činností môže zabezpečovať jednotlivcami, ktorí sú v čo najväčšej miere úplnosti aj celostnými subjektami svojej činnosti. Celostnosť jednotlivca ako činného subjektu neobsahuje potom len gnozeologické, ale aj psychologické individualizované spoločenské predpoklady činnosti (motivácia, vôľa a i.). Práve vysoký stupeň zainteresovanosti jednotlivca na priebehu a vykonávaní činností a jeho „spolupráca“ sa odrazili aj v pojmovom aparáte teórie osobnosti (sebapoznávanie, sebapozorovanie, sebahodnotenie, sebazdokonaľovanie, sebvýchova, sebazvedelávanie, sebapoznanie atď.). „Aktívny vzťah človeka ku skutočnosti, jeho zainteresovanosť na zmene sveta vedú k tomu, že subjekt sa nemôže ohraničiť poznaním jestvujúcim v danom momente v spoločnosti, ale sa snaží prejsť, prekročiť jeho hranice. Vznik vedeckého poznania je sprostredkovaný tak predmetno-praktickou činnosťou, ktorá formuje potrebu rozvoja tej-ktorej teórie, ako aj tvorivými možnosťami jednotlivca, ktorý túto potrebu zachytáva a uskutočňuje... Každý spoločensky hodnotný problém vyvstáva v tvorivosti jednotlivca ako osobnostne významná, životne dôležitá úloha pre jeho vlastnú existenciu.“ (10, s. 45, 44) Akcentovanie hľadiska praxe, odrazu a aktivity subjektu, spoločenského základu ľudského subjektu a jeho historického spoločenského utvárania sú v rámci marxistického riešenia danej problematiky nezastupiteľné okruhy konkrétnych riešení. Ani v tvorivej a objavnej činnosti sa z hľadiska predmetu tvorivej činnosti, tvorivosti nepostupuje náhodne. Každú takúto činnosť ako východisko, predmet určuje svojimi potrebami a požiadavkami spoločenská prax, konkrétne problémy spoločnosti. Riešenie problémov je však už celkom iným procesom, ktorý sa od očakávaného, vlastne pri východisku aj čiastočne predvídaného výsledku (vieme, čo chceme, o čo sa usilujeme) odlišuje nielen postupom, ale zväčša a hlavne aj výsledkami. Táto odlišnosť vyplýva zo vzťahov a súvislostí a konkrétnej interakcie subjektov

v procese vlastnej tvorivej činnosti. Proces aktivity jednotlivca ako subjektu, jeho tvorivosti sa skladá tak z prvkov konkrétno-historickej kontinuity, ako aj z prvkov konkrétno-historickej pretržitosti, konkrétnej činnosti, vzniku a vytvárania nového. Lebo to nové, čo sa hľadá, objavuje, rieši, vynachádza, vyplýva napokon z toho, čo je, vlastne len z toho môže vznikať, ale nové je tým, že nič podobné nejestvuje, že nie je len doplnkom niečoho, ale je to vec, postup, proces atď., ktorý sám osebe je originálnym a ako taký, v tejto podobe jedinečným — nemusí byť jediným — riešením s konkrétnym výsledkom, že okrem kontinuity a reprodukcie sa činnosť človeka stáva stále viac tvorbou, tvorivosťou, že si človek aj ako jednotlivý subjekt tento svoj rozmer stále viac uvedomuje.

LITERATÚRA

1. MOMOV, V.: Človek, morál, vospitanije. Moskva 1975.
2. HIEBSCH, H., VORWERG, M.: Úvod do marxistickej sociálnej psychológie. Bratislava 1975.
3. Človek i občestvo. Problemy socializacii individa. Vyp. IX., Izd. Leningradskogo universiteta 1971.
4. ŘÍČAN, P.: Psychologie osobnosti. Praha 1972.
5. RUTKEVIČ, M. N.: Socialno-profesionalnaja orientacija molodoži v uslovijach rozvitogo socialističeskogo občestva. Filosofskije nauki 1977. č. 1.
6. GLEZERMAN, E.: Formirovanije, vospitanije, samovospitanije ličnosti. Voprosy filosofii, 1976, č. 4.
7. KRASIN, A. N.: Problémy socializácie mladého človeka v podmienkach rozvinutého socializmu. In: Študijné materiály SSS SAV Braťslava, 1978, č. 2.
8. MEIER, A.: Soziologie des Bildungswesens. Berlin 1974.
9. IVANOV, O. I.: Semja kak objekt filosofskogo i sociologičeskogo issledovanija. Leningrad 1974.
10. NASONOVA, L. J. — SKVORCOVA, L. M.: Ličnostnyj aspekt poznania kak tvorčeskoj dejatel'nosti. Vestnik moskovskogo universiteta, serija 7. Filosofija 1981, č. 2.
11. Subjekt i objekt kak filosofičeskaja problema. Kijev 1979.
12. PETRUŠČIK, A. D.: Tvorčeskaja aktivnosť subjekta v poznanii. Minsk 1975.

ДИАЛЕКТИКА СОЦИАЛИЗАЦИИ И ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ

Людовит Турчан

Проблематика социализации в марксистской литературе решается главным образом в отдельных общественных науках (в психологии, социологии, постепенно и в педагогике), менее в философии. Это положение обуславливает то обстоятельство, что эти решения носят отчетливо онтогенетический характер, по сути дела мы можем понимать их как персонализацию. С философской точки зрения остается потом вопросом, можно ли персонализацию, формирование и становление личности понимать как диалектическую полярность социализации. В настоящей статье эвристически речь идет об обосновании предположения, что диалектической полярностью социализации является индивидуализация, процесс же собственной персонализации протекает в рамках диалектики взаимоотношения общество — индивид и в процессе самой индивидуализации. В то время как процесс

персонализации как формирование личности, принимая во внимание онтогенез, начинается всегда с начала, диалектика социализации и индивидуализации относится к непрерывному процессу воспроизводства общества.

DIE DIALEKTIK DER SOZIALISIERUNG UND INDIVIDUALISIERUNG

Eudovít Turčan

Die Problematik der Sozialisierung wird in der marxistischen Literatur hauptsächlich im Rahmen einzelner Gesellschaftswissenschaften (Psychologie, Soziologie und nach und nach auch Pädagogik), weniger aber im Rahmen der Philosophie thematisiert. Dieser Zustand leitet sich von der Wirklichkeit her, dass Thematisierung und Bearbeitung einen markant ontogenetischen Charakter tragen, und im Grunde als Personalisierung aufgefasst werden können. Vom philosophischen Gesichtspunkt aus bleibt die Frage bestehen, ob Personalisierung, Formung und Bildung der Persönlichkeit als dialektische Sozialisierungspolarität aufgefasst werden können. Im vorliegenden Aufsatz geht es heuristisch um die Begründung der Voraussetzung, dass die Individualisierung die dialektische Polarität der Sozialisierung darstellt, und der eigentliche Personalisierungsprozess im dialektischen Rahmen der Beziehung Gesellschaft — Individuum und im Prozess der Individualisierung an und für sich verläuft. Während der Personalisierungsprozess als Persönlichkeitsformung im Hinblick auf die Ontogenese immer von Anfang an beginnt, steht die Dialektik von Sozialisierung und Individualisierung im Bezug zum ununterbrochenen Reproduktionsprozess der Gesellschaft.